

Mariola Tymochowicz

m.tymochowicz@poczta.umcs.lublin.pl

Instytut Nauk o Kulturze

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID: 0000-0002-3808-2326

**SŁOWNIKI, ENCYKLOPEDIE I LEKSYKONY
TRADYCYJNEJ ODZIEŻY JAKO
FORMA ICH IDENTYFIKACJI I DOKUMENTACJI
NIEMATERIALNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO**

**Dictionaries, encyclopedias and lexicons of traditional clothing as
a form of their identification and documentation
of intangible cultural heritage**

Streszczenie: Wydawnictwa informacji bezpośredniej cieszą się w ostatnich kilku dekadach dużym zainteresowaniem. Powstają one zarówno w wersji drukowanej, jak i online. Dla wielu dziedzin wiedzy zostały już opracowane. W niniejszym artykule przyglądam się wybranym obcojęzycznym encyklopediom, słownikom i leksykonom poświęconym tradycyjnym strojom ludowym, narodowym czy etnicznym, aby wykazać, że publikacje te stanowią ważne źródło dokumentacji niematerialnego dziedzictwa. Przybliżam także polskie próby stworzenia tego typu publikacji wraz z omówieniem ich układów.

Słowa kluczowe: strój ludowy, strój narodowy i etniczny, encyklopedia, słownik; niematerialne dziedzictwo kulturowe

Abstract: Direct information publishers have attracted a lot of interest in the last few decades, they are created in print and online versions. They have already been developed in many areas of knowledge. In this article, I will look at selected foreign-language encyclopaedias, dictionaries and lexicons devoted to traditional folk, national or ethnic costumes to demonstrate that they are an important source of intangible heritage documentation. Polish attempts to create this type of publication and how their layout was planned were also presented.

Key words: folk costume, national and ethnic costume, encyclopaedia, dictionary, intangible heritage

Wprowadzenie

Zagadnienie strojów ludowych w ostatnim okresie w Polsce spotyka się z coraz większym zainteresowaniem, a same stroje zyskują użytkowników nie tylko wśród członków zespołów folklorystycznych. Jest to zjawisko z zakresu kultury tradycyjnej, które lokuje się między sferą materialną a niematerialną. Ze względu na wygląd, zastosowane surowce, kroje, szycie, zdobienia strój kwalifikowany jest jako fizyczny przedmiot i przypisywany bywa do kultury materialnej, jednak umiejętności, dzięki którym został stworzony, należą jak najbardziej do sfery niematerialnej (Brzezińska, Jełowicki, Mielewczyk 2015: 20), tak jak wiedza o zasadach i zwyczajach noszenia jego poszczególnych elementów. Należy zatem rozpatrywać stroje ludowe w szerszym ujęciu, nie tylko materialnym, tym bardziej że badania nad strojami są kontynuowane. Dzieje się tak między innymi dlatego, że są one na nowo odkrywane i doceniane przez małe społeczności, pragnące za ich pośrednictwem zachować swoją tożsamość. Duże znaczenie ma także fakt, że w niektórych częściach naszego kraju, gdzie tradycyjny strój i sposoby jego wykonywania zostały na pewien czas zarzucone, muszą być one na nowo identyfikowane, opracowywane oraz propagowane, co wpisuje się w główne założenia Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie niematerialnego dziedzictwa kulturowego¹.

Dokumentowanie i pozyskiwanie do muzeów odzieży tradycyjnej odbywa się w naszym kraju od końca XIX wieku, czyli od momentu, kiedy jej noszenie zaczęło być zarzucane. W wyniku opracowania zbiorów muzealnych powstało wiele publikacji (stany badań przedstawiły m.in. Hermanowicz-Nowak 1977, Bazieliach 1995), jednak mimo to nie wszystkie typy strojów, jakie ukształtowały się w Polsce, doczekały się odrębnego opracowania². Te, które powstały, mają – jak pisała Barbara Bazieliach –

¹ Dz.U. 2011 nr 172 poz. 1018.

² E. Piskorz-Branekova i M. Tymochowicz na podstawie zastanej literatury i kwerend na potrzeby przygotowywanego projektu „Słownik terminologiczny polskich strojów ludowych. Publikacja książki oraz upowszechnienie wyników w Internecie na platformie strojeludowe.net” wyodrębniły 105 typów, ale zapewne nie jest to jeszcze liczba ostateczna.

zróżnicowany poziom, ale przyjęty jeden schematyczny sposób przekazywania wiadomości. „Różny jest też język opisu, tj. mniej lub więcej dokładny, różna terminologia i określenia tych samych wytworów, często zawierających dodatkowo niewyjaśnione ujęcie treści” (Bazielich 1995: 170). Problematiczne okazuje się już samo użycie pojęć strój, odzież i ubranie, które bywają zamiennie stosowane. Najszersze znaczenie ma termin „odzież”, czyli ‘zespół podstawowych części odzienia ludzkiego wraz z okryciem głowy i kończyn oraz dodatkami uzupełniającymi sylwetkę człowieka’ (Turnau 1977: 67). „Ubiór” to pojęcie węższe, podkreślające specyfikę i przeznaczenie, np. ubiór codzienny, roboczy, letni czy zimowy (Brzezińska, Słomska 2011: 63). Pojęcie „strój” obejmuje tylko odzienie odświętne, uroczyste czy obrzędowe, o szczególnie wypracowanej formie i wysokiej jakości tkaniny (Hermanowicz-Nowak 1976: 379). Natomiast przymiotnik „ludowy” został wprowadzony przez badaczy pod koniec XIX wieku i ma wyjaśniać pochodzenie, związane nierozwalnie z warstwami chłopskimi jako wytwórcami i nosicielami. Nie jest to do końca adekwatne określenie, bo kilka strojów wykształciło się w warstwach mieszczańskich np. bamberski, sitarski czy żywiecki, czyli „ludowy” będzie oznaczało powszechny i ogólnie dostępny (Brzezińska, Słomska 2011: 63).

Błędne używanie wspomnianych pojęć oraz konieczność uporządkowania innej terminologii związanej z tradycyjnym odzieniem nasuwa konieczność opracowania wydawnictwa z zakresu informacji bezpośredniej, które w zwięzły i usystematyzowany sposób przedstawiałoby te zagadnienia. W poniższym artykule zaprezentuję powstałe obcojęzyczne encyklopedie, leksykony i słowniki, które poświęcone są tradycyjnym strojom i odzieży etnicznej, oraz omówię polskie próby stworzenia tego typu publikacji. Będę chciała wykazać, na ile publikacje te są przydatne w identyfikacji i dokumentacji strojów i czy przyczyniają się do utrwalenia dziedzictwa niematerialnego oraz jego zachowywania i przekazywania następnym pokoleniom.

W dobie szybkiego rozwoju nauki i techniki zachodzi konieczność gromadzenia i porządkowania ogromnych zasobów informacji, zarówno na poziomie ogólnym, jak i bardziej szczegółowym. Potrzeba ta znajduje wyraz, między innymi, w niezliczonych publikacjach słownikowych i encyklopedycznych, drukowanych i elektronicznych, jakie w ostatnich latach są wydawane. Stały się one niezbędnym narzędziem pomocniczym w kształceniu i rozwijaniu zainteresowań i pasji. Muszą być opracowane

w taki sposób, aby sprostać wymaganiom odbiorców i aby można było poznawać nowe słowa, zjawiska i ich znaczenia. W niektórych dziedzinach nauki można odnaleźć nawet po kilka specjalistycznych dykcjonarzy. Każdy ma charakterystyczną dla siebie strukturę, zdeterminowaną przez rodzaj umieszczonej w nim wiedzy.

Encyklopedia obejmuje tylko informacje ujęte „w sposób możliwie zwięzły, jasny i komunikatywny dla użytkowników tak, aby mogli uzyskać skondensowaną i aktualną wiedzę o przedmiocie zainteresowań”³. Kryteria i sposób selekcji treści zależą zatem od rodzaju encyklopedii – czy jest ona uniwersalna czy specjalistyczna, typu: mała, średnia, wielka – wielotomowa, mikropedia, która składa się z haseł-artykułów, czy makropedia artykułowa.

Słownik to zbiór artykułów hasłowych, ułożonych w określonym porządku. Słownik terminologiczny zgodnie ze swą nazwą opisuje terminy wchodzące w skład słownictwa specjalistycznego, posiadające swoje ściśle określone i jednoznaczne miejsce w systemie wiedzy specjalistycznej (Lukszyn 2005: 131). Jak pisze Agnieszka Sawicka: „Informacje znajdujące się w każdym haśle są uporządkowane według określonej mikrostruktury danego dzieła, a wszystkie hasła muszą odpowiadać jego makrostrukturze” (Sawicka 2011: 147).

Kolejna publikacja typu informacyjnego to leksykon, który nie stanowi zwarte go tekstu, lecz składa się z mniejszych jednostek tekstowych, z których każda jest blokiem informacji. Jest to forma pośrednia pomiędzy słownikiem, prezentującym hasła czysto definicyjnie, a encyklopedią, zawierającą artykuły bogato charakteryzujące przedstawiane tematy. Określany jest wręcz jako „słownik o charakterze encyklopedycznym”⁴.

Wszystkie wymienione typy publikacji stanowią syntezę wiedzy już istniejącej, która została we właściwy sposób uporządkowana, aby ułatwiać zrozumienie prezentowanych problemów. Artykuły hasłowe stanowią opracowania analityczno-syntetyczne, które wymagają dobrej orientacji w danym temacie i często zaangażowania wielu autorów, jak np. przy realizacji publikacji *Słownik etnologiczny: terminy ogólne* pod red. Zofii Staszczak (1987). Tekst wyjaśniający pojęcie powstaje według wypracowanego, ujednoczonego schematu, uwarunkowanego przeznaczeniem i zakresem informacji, których dostarcza (zob. Wróblewska 2019). Wydawnictwa leksykograficzne służą głównie poszukiwaniom informacyjnym i należy je traktować bardziej jak źródła (Łubocki 2017: 283).

³ <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3897884/encyklopedia.html> (dostęp 19.05.2020).

⁴ <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/Leksykon.html> (25.05.2020).

Kompendiów poświęconych strojom tradycyjnym nie ma na rynku wydawniczym dużo. Znacznie więcej jest prac poświęconych modzie (np. Banach 1962, Turnau 1999, *Internetowy Słownik Mody* z 2019⁵). W niektórych z nich odnajdziemy hasła o odzieży narodowej lub etnicznej, np. *Berg Encyclopedia of World Dress and Fashion* (2010). Do dalszego omówienia wybrane zostały jedyne dostępne wydawnictwa odnoszące się do poruszanej tematyki, czyli dwie encyklopedie (Wiek Brytania i Rosja), jeden leksykon (Norwegia) i słownik (Ukraina), których głównym założeniem jest zaprezentowanie uporządkowanej wiedzy dotyczącej strojów ludowych i etnicznych w różnym ujęciu.

Encyklopedia tradycyjnych ubiorów na świecie

Najszerszy zakres tematyczny ma dwutomowa brytyjska *Encyclopedia of National Dress: Traditional Clothing around the World* (2013), w tworzenie której zaangażowanych zostało czterdziestu sześciu specjalistów z różnych kontynentów piszących o strojach, pracujących na uniwersytetach i w muzeach. Encyklopedia zawiera opisy strojów tradycyjnych i narodowych⁶ ze stu trzydziestu krajów i regionów autonomicznych. Redaktor tłumaczy we wstępie, że w niektórych przypadkach nie udało się zidentyfikować konkretnego stroju związanego z narodem. Tak było np. w przypadku Izraela, który jest stosunkowo młodym państwem z dużą populacją wyznania mojżeszowego, ale także dzielącym terytorium z muzułmanami i chrześcijanami, gdzie każda z grup ma różnorodną tożsamość ściśle związaną z religią. Nieco inaczej było w sytuacji Kanady, Stanów Zjednoczonych czy Australii, czyli krajów, gdzie zamieszkują imigranci, co utrudnia wyodrębnienie „narodowego” stroju. Każdy z tych krajów ma długą historię ubiorów ludności autochtonicznej, ale po zasiedleniu przez Europejczyków stroje noszone przez starych i nowych mieszkańców tych terenów zmieniły się pod wpływem przejmowanych elementów i trendów (Condra 2013). Nie tylko w tych krajach, ale też w innych trudno wyodrębnić jeden typ odzieży, która byłaby reprezentatywna dla całego narodu,

⁵ <https://sloownikmody.domodi.pl/slowa> (25.05.2020).

⁶ Strój narodowy – tak określany bywa najbardziej reprezentatywny dla danego narodu strój, który jest przywdziewany na uroczystości państwowe, religijne i inne. W przypadku wielu narodów nie można wyodrębnić jednego typowego, który takie miano mógłby zyskać. W Polsce narodowym określany był strój krakowski, łowicki, podhalański czy szlachecki; zob. Kowalska-Lewicka 1976.

żyjącego często w dużym rozproszeniu, odmiennych warunkach geograficznych, klimatycznych czy systemach gospodarowania, które wpływają na zróżnicowanie ubioru. W omawianej encyklopedii uwzględnione zostały wyłącznie najbardziej wyróżniające się typy strojów etnicznych i ludowych, co może wynikać z braku właściwie udokumentowanej wiedzy na temat innych typów albo z przyjętej objętości publikacji. Jest to jednakże jedyna tego typu leksykografia, prezentująca różnorodność strojów na świecie. Artykuły hasłowe ułożone są w kolejności alfabetycznej według kraju lub regionu. W niektórych przypadkach, gdy zachodziła wystarczająca liczba podobieństw, kraje zostały zgrupowane razem. Każdy kraj opisano w kontekście geograficznym i środowiskowym, aby czytelnik rozumiał, w jaki sposób klimat i naturalnie występujące gatunki roślin i zwierząt ukształtowały dane odzienie. Przybliżono także współczesne czynniki wpływające na rozwój, funkcjonowanie lub zanik tradycyjnych strojów, w tym imigrację, różnorodność etniczną, odrodzenie stroju etnicznego na festiwalach i inne aspekty. W dalszej kolejności przedstawieni zostali ludzie i ich stroje: „Autorzy zostali poproszeni o zawężenie definicji stroju narodowego lub etnicznego do zestawu elementu odzieży i/lub modyfikacji ciała akceptowanych przez własną grupę, które odróżniają ich od sąsiednich lub odległych grup” (Condra 2013: 14). Ta sekcja obejmuje informacje na temat różnorodności etnicznej i religijnej oraz historii stroju, zwykle w porządku chronologicznym. Znaczna część opisu poświęcona jest elementom, które składają się na dany strój. Większość rozdziałów zawiera także informacje o materiałach i technikach zastosowanych do stworzenia stroju świątecznego oraz o tym, w jaki sposób materiały te stanowiły podstawę do wykształcenia się stylów odzieży noszonej w regionach. Uwzględnione bywają również ubrania codzienne. Każde hasło stanowi odrębny artykuł naukowy, sygnowany nazwiskiem autora i bibliografią umieszczoną pod hasłem. Większość jest zaopatrzona w kilka czarno-białych zdjęć, z czego część stanowią archiwalia, reszta zaś pochodzi ze współczesnych badań. Na końcu całej publikacji zamieszczona została bibliografia zbiorcza, a także lista muzeów z kolekcjami strojów narodowych i tkanin. Założeniem autorów było dostarczenie czytelnikowi jak najwięcej informacji o stroju z danego kraju, aby mógł docenić bogactwo i różnorodność ludzkiej kultury i historii. Encyklopedia skierowana jest do osób zajmujących się badaniami nad modą, historią mody lub historią kostiumów, a także etnologią, historią lub strojem etnicznym. Stanowi istotny wkład w dokumentowanie różnorodności

odzieży tradycyjnej na świecie, ukazując ją we właściwym kontekście historyczno-geograficznym. W niektórych artykułach odnajdziemy także informacje o sposobach jej wytwarzania. Publikacja służy tym samym ochronie i popularyzacji dziedzictwa materialnego i niematerialnego.

Tradycyjne ubiory ludowe Europy i południowej części Rosji

W 2010 roku w Rosji wydano *Энциклопедия костюма. Праздничные народные костюмы Европы и Европейской части России* (Encyklopedia kostiuma. Prazdnicnyye narodnye kostiumy Evropy i Evropejskoj chasti Rossii), która powinna mieć w tytule dodane określenie – ilustrowana, gdyż to rysunki wykonane przez Darię Chałtyk’ian stanowią główny jej atut. Wynika to z zainteresowań autorki, która jest artystką plastyczką, specjalizującą się w projektowaniu mody historycznej i kostiumów teatralnych⁷. W swojej książce zaprezentowała ona pięćdziesiąt pięć strojów określonych jako narodowe kostiumy Europy i Rosji wraz z ludami Uralu. W rzeczywistości autorka dokonała wyboru, przedstawiając po jednym lub po kilka tradycyjnych ubiorów z danego kraju. Przyjęty układ ich eksponowania można nazwać geograficznym. Publikacja rozpoczyna się prezentacją strojów z Islandii, dalej z państw północnej Europy, następnie wschodniej części kontynentu aż po Ural, po czym opisuje kraje południowe, przesuwając się w kierunku zachodnim, by zakończyć na Portugalii. W każdym dziale poświęconym danemu krajowi czy regionowi, jak np. Szkocja czy Walia, na wstępie przedstawiona jest krótka historia kostiumu, później w kilku zdaniach scharakteryzowano wybrany strój męski i damski, a niekiedy również dziecięcy. Dopełnieniem opisu jest zajmujący całą stronę rysunek pary w stroju. Przy niektórych opisach wyjaśnione są wyróżniające się nazwy ubiorów i dodatków, które bywają osobno wyrysowane w oddzielnych okienkach przy głównej ilustracji. Podstawowym walorem tej książki są, jak wspomniałam, rysunki postaci w strojach, które wykonane zostały z zachowaniem dbałości o szczegóły takie jak faktura tkaniny, kroje, kolory, wzory i hafty. O samych strojach i ich różnorodności zyskujemy wiedzę raczej ogólną, gdyż zaprezentowane zostały tylko niektóre stroje z danego kraju (w przypadku Polski są to strój biskupiański z południowej Wielkopolski oraz strój dolnośląski).

⁷ <https://dary-chalt.jimdofree.com/%D0%BA%D1%82%D0%BE-%D1%8F/> (24.05.2020).

Publikacja ma bardziej wartość artystyczną niż źródłową. Docenić jednak należy ogromny wkład pracy artystki, która stworzyła poszczególne tablice, co zajęło jej siedem lat.

Kostiumy norweskie

Pełną listę strojów odnajdziemy natomiast w norweskim leksykonie *Norsk bunadleksikon: Alle bunader og samiske folkedrakter (Leksykon kostiumów norweskich: wszystkie kostiumy i stroje ludowe Sami)*, który po raz pierwszy został wydany w 2006 roku w wersji trzypięciotomowej, a w 2013 – w jednym tomie, który omówię. Przygotowany był on pod redakcją Bjørna Sverrego Hol Haugena z udziałem badaczy i pasjonatów z całego kraju. Zawiera omówienie ponad czterystu norweskich *bunader*⁸ i strojów ludowych Sami. Leksykon jest uporządkowany według hrabstwa i regionu *bunad*. W rozdziale wprowadzającym są zawarte informacje dotyczące tego, jak korzystać ze słownika, jest też osobno scharakteryzowana działalność Norweskiego Instytut Bunadu i Stroju Ludowego, a dalej przedstawiona historia odzieży tradycyjnej. Oddzielny artykuł w tej części poświęcony jest stosowanym tkaninom, biżuterii, obuwiu oraz strojom dziecięcym. Ostatni podrozdział dotyczy zwyczajów i zastosowania tradycyjnych ubiorów. W dalszej części przedstawione zostały osobno stroje kobiece i męskie z danego regionu ze wskazaniem, czy ubiór jest bezpośrednią kontynuacją tradycyjnego stroju, czy rekonstrukcją, jak długo był używany i w jakim stopniu odnosi się do tradycji. Tekst uzupełnia ponad tysiąc osiemset kolorowych fotografii, znakomicie ukazujących różnorodność tamtejszych strojów. Na prawie trzydziestu stronach wyodrębniony został słownik wyjaśniający wszystkie użyte w publikacji terminy związane

⁸ *Bunad* (norweski: [bû:nad], liczba mnoga: *bunader/bunadar*) to norweski termin obejmujący, w najszerszym tego słowa znaczeniu, zakres zarówno tradycyjnych strojów wiejskich (głównie z XIX i XVIII wieku), jak i współczesnych XX-wiecznych strojów ludowych. W wąskim znaczeniu słowo *bunad* odnosi się tylko do ubrań zaprojektowanych na początku XX wieku, które są luźno oparte na tradycyjnych strojach. Słowo *bunad* samo w sobie jest wynalazkiem XX wieku. Ruch *bunad* ma swoje korzenie w XIX-wiecznym narodowym romantyzmie, który obejmował zainteresowanie tradycyjnymi strojami ludowymi nie tylko w Norwegii, ale także w krajach sąsiednich, takich jak Dania i – zwłaszcza – Niemcy. Jednak w Norwegii narodowe idee romantyzmu miały bardziej trwały wpływ, jak widać w przypadku strojów inspirowanych ludem; <https://en.wikipedia.org/wiki/Bunad> 24.05.2020.

z odzieżą. Rozplanowanie i treść zawarta w tym dykjonarzu powinny stanowić pierwsze źródło, które może pomóc czytelnikowi w ogólnym rozeznaniu się w różnorodności strojów norweskich i społeczności Sami. Bardziej szczegółowe informacje można uzyskać z publikacji zawartych w bogatej bibliografii umieszczonej na końcu leksykonu. Tam też została zamieszczona lista producentów strojów i bunadów norweskich, która ma pomóc w ich odtwarzaniu. Jest to najpełniejsze jak dotąd kompendium wiedzy o wszystkich strojach norweskich i ludu Sami, a o jego popularności może świadczyć drugie wydanie. Dodać należy, że leksykon powstał z inicjatywy Norweskiego Instytutu Bunad i Strojów Ludowych (NBF), który pełni rolę krajowego centrum wiedzy specjalistycznej zajmującego się dokumentacją, badaniami i rozpowszechnianiem strojów i kostiumów narodowych. Od 2008 roku Instytut ma ramową umowę z Ministerstwem Kultury, które finansuje ich działania i powołuje specjalistyczną radę⁹. Leksykon ten spełnia zadanie, jakie narzuca na kraje Konwencja UNESCO, czyli identyfikuje, dokumentuje, a także promuje stroje. Powstanie tak rzetelnego opracowania było możliwe dzięki ograniczeniu zasięgu terytorialnego książki do jednego kraju, co umożliwiło odpowiednie pogłębienie tematu, a także zaangażowanie różnych instytucji badawczych i społecznych do jej powstania. Stanowi ona tym samym istotne dopełnienie bogatego zasobu publikacji z zakresu strojów, jakim Norwegia może się pochwalić, włącznie z czasopismami poświęconymi bunadom.

Stroje ludowe Polesia w ujęciu historycznym i etnograficznym

Jeszcze inaczej kwestie stroju przedstawione zostały w wydanej w 2015 roku ukraińskiej publikacji autorstwa Ludmiły Ponomar stanowiącej połączenie słownika i atlasu, czyli *Народний одяг Правобережного Полісся середини XIX - середини XX століть. Історико-етнографічний атлас. Словник* (Narodnyĭ odiah Pravoberezhnoho Polissia seredyyny XIX - seredyyny XX stolit'. Istoryko-etnohrafichnyĭ atlas. Slovnyk). Zestawienie materiału dialektycznego i kartograficznego pozwoliło na pokazanie specyficznych cech odzieży, a także etnograficznego i gwarowego podziału regionu. Pierwsza część publikacji to tematyczny etnolingwistyczny słownik ubiorów prawobrzeżnego Polesia, druga to atlas. Wszystkie wykazane nazwy tradycyjnych strojów zostały zarejestrowa-

⁹ <https://bunadogfolkedrakt.no/om-oss> 24.05.2020.

ne podczas badań prowadzonych w latach 1978-1980, 1987-1997, 2006 i 2008 w trzystu czterdziestu siedmiu wsiach w obwodzie wołyńskim, w Równem, Żytomierzu i Kijowie, a także we wsiach obwodu brzeskiego i pińskiego na Białorusi. Słownik jest uporządkowany zgodnie z ogólną klasyfikacją typów odzieży. Ukazuje grupy tradycyjnych ubrań, ich odmiany i podział terytorialny, a także sposoby ich wykorzystywania, rolę elementów odzieży w tradycyjnych obrzędach oraz ich magiczne zastosowanie. Hasła zawierają charakterystykę etnograficzną i historyczną, semantykę, etymologię, nominację oraz rozpowszechnienie nazw w innych regionach Ukrainy, a także w innych językach słowiańskich. Stanowią one komentarz do zamieszczonych map. Publikacja jest wzbogacona licznymi fotografiami archiwalnymi oraz współcześnie wykonanymi zdjęciami elementów tradycyjnego ubioru i postaci w skompletowanym stroju. Tego typu słownik na płaszczyźnie diachronicznej, jak podaje jego autorka, „umożliwia zrozumienie genezy obszaru rozpowszechniania stroju, wyznaczenie granic jego występowania, historię pochodzenia i istnienia odzieży oraz jej nazw” (Ponomar 2013: 97). Stanowi on wyczerpujące opracowanie strojów, które może posłużyć do dalszych badań nie tylko badaczom kostiumów, ale też językoznawcom. W tym przypadku, również dzięki zawężeniu obszaru badań do jednego regionu, udało się dokładnie zaprezentować słownictwo, zasięg i opisać wszystkie typy tradycyjnej odzieży wiejskiej tam występujące i przemiany w nich zachodzące. Jednakże w zakresie niematerialnego dziedzictwa publikacja ma mniejsze znaczenie, bo przedstawiono w niej znikomą ilość informacji o wykonywaniu dawnej odzieży mieszkańców wsi.

Słowniki polskich strojów ludowych

W Polsce pierwszą koncepcję publikacji informacyjnej wypracował w 1941 roku Roman Reinfuss, który zawarł swoje uwagi w maszynopisie zatytułowanym *Plan Encyklopedii Polskich Strojów Ludowych*¹⁰. Przedstawił w nim zakresy tematyczne, które miały obejmować (Reinfuss 1941):

¹⁰ W zbiorach Archiwum Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie.

(...) materiały dotyczące: a) tradycyjnych strojów na ziemiach polskich; b) strojów szlachty, wojska oraz stroju miejskiego noszonego o ile znajdują się one w bezpośrednim związku ze strojami wymienionymi pod „a”; c) materiałów z jakich wykonywano stroje ludowe bez względu na to czy były one wyrabiane przez włościan czy kupowanymi wytworami przemysłu fabrycznego lub rzemieślniczego; d) wiadomości o wytwórcach strojów ludowych, rzemieślnikach wytwarzających materiały i dodatki do strojów, technice wyrobu i narzędziach oraz kupcach, zajmujących się sprzedażą materiałów, dodatków lub gotowych wyrobów; e) stosunku ludu do stroju, materiałów i wytwórców; f) słownictwo w zakresie objętym encyklopedią.

W swoim odpisie Reinfuss zawarł także wytyczne na temat tego, jaki schemat powinny mieć hasła do poszczególnych części, w których oprócz informacji ściśle materiałowych powinny się znaleźć też te z zakresu folkloru. Całość miało zamykać zestawienie różnych wyrazów służących do określenia tych samych terminów – synonimy, wykaz pojęć oznaczonych tym samym wyrazem, naukowa terminologia etnograficzna w zakresie objętym encyklopedią, ustalenie nowego nazewnictwa tam, gdzie go brak lub gdzie jest niedostateczne czy niejasne. Zaproponowana koncepcja uwzględniać miała odzież prawie wszystkich warstw społecznych, bez tak zwanej warstwy uprzywilejowanej, która była w opinii Reinfussa dobrze opracowana. Zawierałaby ona w sobie model encyklopedii norweskiej i słownika ukraińskiego, czyli uwzględniałaby najistotniejsze informacje o dawnych elementach stroju. Nowym elementem miało być opisanie stosunku użytkowników do swojego stroju, tkanin i ich twórców, co jest na pewno istotnym aspektem odnoszącym się do tożsamości grupowej i przekazu wiedzy z zakresu niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Część z zaproponowanych zagadnień została przeniesiona do koncepcji serii wydawniczej „Atlas Polskich Strojów Ludowych”, którego R. Reinfuss był jednym z inicjatorów¹¹. Zapewne miała ona dać podstawy materiałowe do utworzenia tej encyklopedii.

Ponowną próbę opracowania inwentarza terminów z zakresu strojów ludowych oraz innych dziedzin kultury ludowej starano się podjąć w latach 80. XX wieku, kiedy planowano stworzyć *Słownik etnograficzny polskiej kultury materialnej*. Pomysł opracowania tego typu publikacji powstał

¹¹ Zob. A. W. Brzezińska, M. Tymochowicz, *Atlas Polskich Strojów Ludowych 1949-2019. Kierunki badań nad strojami ludowymi Polsce po 1945 roku*, „Nauka” 2019 nr. 1, s. 93-120.

w Polskim Towarzystwie Ludoznawczym, a założenia wstępne opracował Grzegorz Skaliński¹². Celem tej publikacji miało być uporządkowanie stosowanej przede wszystkim w muzealnictwie terminologii etnograficznej, a także metod opisu wytworów w zakresie kultury materialnej. Miał się on składać z trzech części: opisowej, systematycznej i ilustracyjnej. Do jego opracowania wyodrębnione zostały zespoły badawcze, których zadaniem było opracowanie odpowiednich pól tematycznych. Prace wstępne miały obejmować kwerendy i przygotowanie indeksów pojęć. W przypadku strojów ludowych na kierownika grupy wyznaczono Barbarę Bazieliuch. Niestety nie podjęto żadnych działań w tym kierunku, zapewne wiązało się to z brakiem czasu i środków finansowych na wykonanie tak dużego zadania.

W kolejnych latach wyszły dwie publikacje informacji bezpośredniej, które mają zasięg regionalny. Pierwszą opracował Stanisław Chmielowski w 1995 roku i jest to *Słownik nazw i wyrazów związanych ze strojem ludowym Wielkopolski*. Składa się on z trzech części: (1) słownika, zawierającego przede wszystkim hasła gwarowe, uporządkowane alfabetycznie, o prostej strukturze: wyraz (ewentualnie jego wariant fonetyczny lub morfologiczny) i jego definicyjne wyjaśnienie, (2) części ilustracyjnej opartej wyłącznie na zbiorach Muzeum Okręgowego w Lesznie, które jest wydawcą słownika, oraz (3) kilkunastu tablic z rysunkami krojów wybranych elementów strojów i map. W 2020 roku wyjdzie *Słownik gwar Lubelszczyzny, t. 7, Odzież i obuwie. Przędzenie lnu i tkanie płótna*, przygotowany przez Halinę Pelc. Publikacja ta ma charakter niedyferencyjny, czyli uwzględnia także słownictwo ogólnopolskie, należące do zasobu leksykalnego mieszkańców wsi. Hasła uszeregowane są w porządku alfabetycznym, a bezpośrednio po wyrazie hasłowym znajduje się jego zwięzła definicja realnoznaczeniowa. Następnie przytoczone są konteksty danego wyrazu w wypowiedziach mieszkańców regionu. Ostatnią część artykułu hasłowego stanowią odsyłacze do nazw synonimicznych, będących oczywiście wyrazami hasłowymi w słowniku. Publikacja ta wzbogacona jest fotografiami prezentującymi elementy strojów lub ich konkretne typy oraz mapami prezentującymi przestrzenną lokalizację poszczególnych nazw danego desygnatu. Publikacja zawiera zatem nie tylko bogate słownictwo, ale także, co bardzo istotne, cytaty – wyjaśnienia znaczeń poszczególnych wyrazów przez respondentów, co stanowi jej dodatkowy walor.

¹² G. Skaliński, *Słownik etnograficzny polskiej kultury materialnej. Założenia wstępne*. Poznań 1984 (kopia maszynopisu w posiadaniu autorki).

Kolejna próba wznowienia prac nad słownikiem zawierającym terminologię ogólnopolską związaną ze strojami ludowymi miała miejsce w 2011 roku, kiedy powstała Sekcja Strojów ludowych przy Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. Podczas spotkań członków, z których część to muzealnicy, zgłoszono potrzebę utworzenia inwentarza, który pozwoliłby odpowiednio katalogować i opracowywać istniejące zbiory strojów. W dobie digitalizacji zasobów muzealnych i wprowadzania komputerowych systemów służących do zarządzania kolekcjami stało się to koniecznością. *Słownik terminologiczny strojów ludowych*, którego realizacja rozpoczyna się w tym roku¹³, pozwoli na rzeczowe uporządkowanie nazewnictwa odnoszącego się do procesów wytwarzania dawnej odzieży oraz do wyodrębnienia wszystkich elementów, z których składał się strój świąteczny, codzienny i obrzędowy. Będzie on też stanowił istotne uzupełnienie zarówno istniejących, jak i planowanych opracowań poświęconych polskim strojom ludowym.

Projektowany słownik należy zaklasyfikować jako specjalistyczny – taki, w którym zaprezentowany zostanie wybrany zakres słów porządkujących i obejmujących w pierwszym tomie wszystkie zagadnienia związane z procesem wytwarzania i zdobienia, a w drugim elementy stroju kobiecego, męskiego i dziecięcego w trzech wersjach: codziennej, świątecznej i obrzędowej. Uwzględnione zostaną różnice regionalne (w tym nazwy gwarowe), historyczne (przemiany stroju w czasie), mody oraz wpływy przejmowane od innych grup społecznych, zawodowych i narodowościowych.

Makrostruktura słownika strojów będzie oparta o układ gniazdowy, czyli zastosujemy koncepcję wypracowaną w 2002 roku przez krakowski ośrodek etnologiczny, pozwalającą w nowy sposób indeksować zjawiska kulturowe. Metoda ta umożliwi odwzorowanie systemu kultury poprzez zasady podległości i wzajemnych związków pomiędzy zjawiskami kultury (Robotycki, Babik 2002: 10). Ten rodzaj układu jest stosowany w różnych typach słowników i polega na grupowaniu leksemów – podhaseł powiązanych formalnie lub znaczeniowo pod hasłem nadrzędnym. Powstałe w ten sposób gniazda porządkowane są alfabetycznie lub tematycznie. Gniazda te odpowiadają wyodrębnianym w ramach semantyki

¹³ Realizowany będzie w ramach projektu NPRH Nr 0133/NPRH8/H11/87/2019 zatytułowanego „Słownik terminologiczny polskich strojów ludowych. Publikacja książki oraz upowszechnienie wyników w Internecie na platformie strojeludowe.net” pod kierunkiem dr hab. Marioli Tymochowicz w latach 2020-2025.

strukturalnej polom semantycznym (Babik 1996: 105). Ta koncepcja wymaga, w pierwszej kolejności, wyodrębnienia w miarę obszernych kategorii pól semantycznych, które podlegałyby dalszej rozbudowie według kryteriów znaczeniowych. Ustalanie przynależności „terminów do jednego pola może odbywać się np. przez genetyczne pokrewieństwo wyrazów, analogiczną strukturę wyrazów, podobieństwo dźwiękowe, relację znaczeniową, w tym m.in. synonimia i in.” (Kurek-Kokocińska 1998: 19). W pierwszym etapie prac nad słownikiem wyodrębniono kilkadziesiąt gniazd ze słowami kluczowymi, czyli grup kategorii, pomiędzy którymi istnieją związki merytoryczne, tworzące dla siebie wzajemne konteksty (Robotycki, Babik 2002: 10). Terminy w obrębie gniazd będą ułożone alfabetycznie. Zastosowanie „gniazdowej struktury słownika wymaga uwzględnienia różnych powiązań semantycznych między terminami, co jest komplikowane krzyżowaniem się rozmaitych zakresów nazw oraz trudnością jednoznacznej lokalizacji wyrażenia w polu” (Kurek-Kokocińska 1998: 19). Tak też będzie i w naszym przypadku, co zapewne sprawi, że będziemy zmuszeni pewne terminy powtórzyć w różnych gniazdach. Zastosujemy jednak odnośniki, żeby wyjaśnienie terminu pojawiło się tylko raz. Powstałe fasety będą tworzyć relacje między terminami w pierwszej i drugiej części. Słownik będzie zawierał indeksy rzeczowy, geograficzny i wykaz wszystkich strojów ludowych w Polsce oraz bibliografię przedmiotową. Pozwoli to na lepsze poruszanie się po publikacji i odnajdywanie poszukiwanych zagadnień, szczególnie osobom, które będą chciały poznać specyfikę swojego stroju, czyli to jak powstaje i z jakich elementów się składa. Jest to wiedza, która niestety z roku na rok zanika, szczególnie w regionach, gdzie tradycyjny sposób wytwarzania odzieży nie jest już praktykowany. Pracownice krawieckie, które zajmują się rekonstrukcją kostiumów folklorystycznych, ze względów oszczędnościowych wprowadzają różne uproszczenia. Przykładem może tu być zastępowanie haftów imitującymi je taśmami pasmanteryjnymi. Tego typu działania „muszą być uświadamiane i »przepracowywane« indywidualnie z zespołami, które powinny mieć świadomość, że odtwarzany strój jest wytworem ich przodków, jest ściśle związany z ich losem, miejscem pobytu i że stanowi nie tylko kostium sceniczny, ale także ważny element tożsamości lokalnej” (Brzezińska, Tymochowicz 2019: 120).

Mikrostruktura słownika, czyli elementy tworzące hasło słownikowe, będzie się składała ze wszystkich informacji niezbędnych do pełnego zaprezentowania danego zjawiska. Inny będzie schemat dla pojęć z pierw-

szej części (np. surowce – sposób wykonania, zastosowanie; rzemiosła – opis, techniki, narzędzia, specyfika zawodu), a inny dla części drugiej, odnoszącej się do poszczególnych elementów (m.in. materiał, krój, sposób wykonania, wymiary, zdobnictwo, sposób noszenia i sytuacje, w których były noszone, typ i różnice pomiędzy codziennymi, świątecznymi, obrzędowymi). W obu typach haseł będą zawarte informacje o historii, czasie i miejscu ich występowania oraz przeobrażaniach, jeśli takie następowały. Obok terminu hasłowego będą też podawane ich synonimy oraz słowa gwarowe, które w sytuacji braku nazwy naukowej staną się terminami podstawowymi. Tak będzie przy nazewnictwie tworzyw i narzędzi czy technik stosowanych tylko w określonych częściach kraju. Większość haseł zostanie opatrzona ilustracjami (zdjęcia, mapy, grafika). Jeśli pojawią się w opisie terminy z innej części, wtedy odwołanie wskaże, gdzie należy ich szukać.

Słownik w zasadniczym kształcie powstanie w oparciu o dostępną literaturę z zakresu etnologii i antropologii kulturowej, istniejące już encyklopedie oraz słowniki specjalistyczne dotyczące historii mody. Jednym z głównych źródeł będą zeszyty wydawane w ramach serii Atlasu Polskich Strojów Ludowych, w których w sposób szczegółowy opisane są ubiory codzienne i stroje odświętne z konkretnego regionu czy subregionu. Zawierają one, co jest bardzo istotne dla prac słownikowych, także osobne rozdziały poświęcone materiałom i surowcom, wytwórcom, technikom wykonania oraz zdobnictwu. Prawie każdy z zeszytów posiada taką samą strukturę, co miało ułatwić pracę ich autorom i sprawić, że zebrany materiał jest porównywalny. Dla twórców planowanej leksykografii również będzie to stanowiło ogromne ułatwienie, gdyż wspólny dla wszystkich zeszytów serii schemat pomoże wyodrębnić wszystkie informacje potrzebne do zgromadzenia i zdefiniowania pojęć. Niestety APSL oraz inne publikacje nie opisują wszystkich polskich strojów ludowych, dlatego też wykorzystane zostaną materiały archiwalne zgromadzone w muzeach i na uniwersytetach, które prowadziły badania w tym zakresie. Wykorzystanie tego typu źródła jest konieczne, aby w słowniku znalazły się pojęcia odnoszące się do wszystkich typów strojów, jakie występowały w naszym kraju. Niestety, część z nich nie doczekała się jeszcze opracowania. Planowane wydawnictwo ma szansę stać się jedną z ważniejszych publikacji w swojej dziedzinie, która obok walorów edukacyjnych będzie odpowiadała na potrzeby naukowe, gdyż zgromadzi w jednym miejscu słownictwo i jego wyjaśnienie porządkujące zagadnienia o dawnej odzieży wiej-

skiej i jej współczesnych rekonstrukcjach. Zebrana terminologia będzie mogła być praktycznie wykorzystana do opracowywania indeksów, które są niezbędne przy tworzeniu komputerowego systemu ewidencjonowania zbiorów i zarządzania nimi w muzeach. Słownik adresowany będzie do bardzo szerokiego kręgu odbiorców, zarówno tych, którzy profesjonalnie zajmują się badaniami nad kostiumologią, etnologią i sztuką, jak i do miłośników, kolekcjonerów czy osób komercyjnie zajmujących się ich odtwarzaniem, aby lepiej poznali i zrozumieli materię, z jaką mają do czynienia.

Podsumowanie

Wartość dokumentacyjna prezentowanych publikacji zależy od przyjętej koncepcji prezentacji treści, gdyż sama forma encyklopedyczna czy słownikowa już narzuca pewne ograniczenia. Każdy ze słowników ma inny układ, ale zbliżony schemat prezentowania treści o strojach. W artykułach hasłowych znajdujemy informacje historyczno-geograficzne, które pozwalają zrozumieć specyfikę danego ubioru, warunki, w jakich powstawał, opisy strojów, a czasem sposobów ich wytwarzania czy funkcji, jakie spełniały. Publikacje pozwalają tym samym na zidentyfikowanie i uporządkowanie strojów występujących w danym kraju czy regionie, a także dokumentują zasoby zachowanej wiedzy. Umożliwiają utrwalenie słownictwa specjalistycznego, a w niektórych publikacjach także gwarowego, z którego część wychodzi już z użycia. Zawierają nie tylko dane o wyglądzie stroju, ale również o jego wykonywaniu oraz o sposobach noszenia poszczególnych elementów. Odnajdziemy w nich nadto informacje, jak rozwijane były umiejętności wytwórców oraz jak i dlaczego zmieniała się odzież, a także jak współcześnie funkcjonuje w poszczególnych kulturach i grupach. Podnoszą one też świadomość znaczenia strojów dla zachowania tożsamości i ciągłości grupy oraz zachęcają depozytariuszy do jej kultywowania i przekazywania.

Tak szerokie ujęcie tematyki strojów niewątpliwie pozwala włączyć je w obszar niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przekazywanego z pokolenia na pokolenie, które wiele grup i wspólnot w różnych obszarach świata wciąż odtwarza, częściowo utrzymując dawną formę, a czasem ulegając wpływom własnej historii, warunków społeczno-ekonomicznych czy oddziaływaniom przyrody. Takie postępowanie przyczyni-

nia się do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej, jednocześnie pozwalając zachować poczucie tożsamości i ciągłości, co znakomicie wpisuje się w ideę Konwencji UNESCO z roku 2003. Słowniki, leksykony i encyklopedie stanowią ważną formę popularyzacji wiedzy o strojach, jednocześnie wpisując się w działania na rzecz zachowywania i kontynuacji tradycji.

BIBLIOGRAFIA:

- Hol Haugen, B.S. (red.) (2013). *Norsk bunadleksikon: Alle bunader og samiske folkedrakter*. Oslo: Cappelen Damm.
- Banach, E. i A. (1962). *Słownik mody*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Bazielich, B. (1995). Badania nad odzieżą i strojem ludowym w Polsce. *Lud*, 78, 193-210.
- Brzezińska, A.W., Jełowicki A., Mielewczyk W. (2015). *Atlas niematerialnego dziedzictwa kulturowego wsi wielkopolskiej*, t. 1, *Założenia, metodyka, cele*. Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.
- Brzezińska, A.W., Tymochowicz, M. (2019). Atlas Polskich Strojów Ludowych 1949-2019. Kierunki badań nad strojami ludowymi Polsce po 1945 roku. *Nauka*, 1, 93-120.
- Chałtyk'ian, D. (2015). *Энциклопедия костюма. Праздничные народные костюмы Европы и Европейской части России* [Ėntsiklopedia kostiuma. Prazdnicnyye narodnye kostiumy Evropy i Evropejskoj chasti Rossii]. Moskwa.
- Chmielowski, S. (1995). *Słownik nazw i wyrażeń związanych ze strojem ludowym Wielkopolski*. Leszno: Muzeum Okręgowe w Lesznie.
- Condra, J. (red.) (2013). *Encyclopedia of National Dress Traditional Clothing around the World*. Oxford: Berg Publishers.
- Eicher J. B. (red.) (2010). *Encyclopedia of World Dress and Fashion*. New York: Oxford University Press.
- Hermanowicz-Nowak, K. (1977). Stan badań nad strojem ludowym w Polsce – próba oceny dotychczasowych osiągnięć. *Polska Sztuka Ludowa – Konteksty*, 31(1), 3-8.
- Kantor, R. (1982). *Ubiór-strój-kostium. Funkcje odzienia w tradycyjnej społeczności wiejskiej w XIX i w pierwszej połowie XX wieku na obszarze Polski*. Kraków: Nakład Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Kowalska-Lewicka, A. (1976). Ludowy strój krakowski – strojem narodowym. *Polska Sztuka Ludowa*, 30(2), 67-74.
- Kurek-Kokocińska, S. (1998). Z zagadnień terminologicznych nauki o informacji. Założenia języka słów kluczowych z dziedziny nauki o informacji. *Zagadnienia Informacji Naukowej*, 1(73), 15-22.
- Lukszyn, J. (red.) (2005). *Języki specjalistyczne. Słownik terminologii przedmiotowej*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Łubocki, J.M. (2017). Czy słowniki i encyklopedie są źródłami informacji o charakterze pochodnym?, *Roczniki Biblioteczne*, 61, 281-284.
- Ponomar, L. (2013). Językowo-etnograficzne badania stroju ludowego Polesia. W: A.W. Brzezińska, M. Tymochowicz (red.), *Stroje ludowe jako fenomen kulturowy*, t. 39 (s. 51-58). Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Ponomar, L. (2015). *Народний одяг Правобережного Полісся середини ХІХ - середини ХХ століть. Історико-етнографічний атлас. Словник* [Narodnyĭ odiah Pravoberezhnoho Polissia seredyny XIX - seredyny XX stolit'. Istoryko-etnohrafichnyĭ atlas. Slovnyk]. Kijów: Business Polygraph.
- Reinfuss, R. (1941). *Plan Encyklopedii Polskich Strojów Ludowych* (maszynopis w Archiwum Muzeum Etnograficznym w Krakowie).
- Robotycki, Cz., Babik, W. (red) (2002). *Układ gniazdowy terminów i słownik słów kluczowych wybranych kategorii kultury. Etos, obrzędy, demonologia, magia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Sawicka, A. (2011). Od terminologii do słownika specjalistycznego – czyli jak skonstruować słownik profesjonalisty. *Językoznawstwo*, 5, 145-151.
- Staszczak, Z. (red.) (1987). *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*. Warszawa – Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Turnau, I. (1999). *Słownik ubiorów. Tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Semper”.
- Wróblewska, V. (red.) (2019). *Słownik polskiej bajki ludowej*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.